

Sipos Lajos

Személyes emlékek a száz éve született Király Istvánról

„A műveket is azok viszik tovább, akikben a tanár nyomot hagy."

Király Istvánt a 2017-ben megjelent *Napló. 1956-1989* című könyve hozta vissza a szakmai közbeszédbe. A kötet megjelenése után recenziók, visszaemlékezések, értelmezés-kísérletek sora indult. Volt, aki a „kommunista tudós" és „kultúrpolitikus" felmutatását érezte fontosnak. Más a Magyar Kommunista Pártba történt azonnali belépését emlegette. Megint más a „náci Németországban" volt tanulmányútját idézte (1941-ben nyelvgyakorlati ösztöndíjjal töltött két hetet Németországban, 1942-ben három hétig volt Münchenben a Goethe Institutban, 1944-ben a bécsi Collegium Hungaricumban töltött talán hat hónapot). Akadt, aki szerint „a Német Birodalomban" töltött időben lefordította Rommel naplóját, de legalábbis megszervezte a fordítást végző munkacsoportot. Más tudni vélte, 1944-ben, tehát huszonhárom évesen a *Mein Kampf* fordításán dolgozott (miközben abban az évben jelent meg Kolbay Pál, Lintner Antal és Szakáts István fordításában Hitler könyvének kilencedik magyar nyelvű kiadása). Akadt, aki még tovább ment. Leírta: Király István „diákévei"-t, „a 40-es évek elejé"-t „a náci Németországban töltötte", „egyik példaképe a náci párt tagjaként Hitlert támogató antiszemita filozófus, Heidegger" volt.

Természetesen születtek másmilyen írások is. Babus Antal, a *Napló* utószavában az életműre, az írott emlékekre hagyatkozva leírta: Király István a 20. század második felének legjelentősebb irodalomtörténésze volt. Kenyeres Zoltán, aki Czine Mihály után utóda lett a tanszékvezetésben, a szellemtörténeti, majd marxista, aztán a strukturalista, majd a hermeneutikai és heideggeri nyelvfilozófiák fogalmi rendszerétől megérintett, a nemzettudat megerősítésén munkálkodó, a személyességet a tudomány határain belül kívánó professzorról értekezett. N. Pál József, a valamikori Tanszék legfiatalabb munkatársa, aki Király István tanítványa, aztán kollégája, személyes híve és barátja lett, s a tanítványok és a munkatársak nevében búcsúztatta, véget nem érő vitáikról írt.

Véleményük ugyanis a legalapvetőbb dolgokban is eltért. Király István 1956-ot, még a *Napló* 1986. december 15-i bejegyzése szerint is, a „le nem küzdött, mélyen élő nacionalizmus" megjelenési formájának tekintette, N. Pál József nemzeti forradalomnak, szabadságharcnak, az idegen uralom elleni fellépésnek írta.

Kenyeres Zoltán és N. Pál József személyes sorsra is fordult írásaira gondolva, a magam „megélés története"-ből két mozzanatot idéznék Király István életéből: elköteleződését a *humboldtiegyetem-eszmény* mellett és vélekedését a tanárságról és a *tanárképzés*ről.

Az 1960-as évek elején ismertem meg a tanár urat. Doktori szigorlatra jelentkeztem az ELTE-re, a költő kéziratos hagyatékának ismeretében (végső formája szerint) a *Babits Mihály és a forradalmak kora* című disszertációval. Az illetékes testület őt és Szabolcsi Miklóst kérte fel a munkám bírálatára, s ők lettek a szóbeli vizsgáztatók is. 1971 márciusában, talán a disszertáció leadása után, Király István személyesen elhívott az *Ady és Babits. Eltérő törekvések a századelő haladó irodalmán belül* címmel hirdetett akadémiai székfoglalójára azzal, hogy keressem majd fel, s mondjam el, miként vélekedem az elhangzottakról.

Már a témaválasztás is váratlan volt. Előtte való évben jelent meg a kétkötetes *Ady Endre* című monográfiája, melyben – azonnali olvasóként – nem az ideologikus rendszert, az „érzelmi forradalmiság", a „két meggyőződésű forradalmiság" kategóriáját éreztem döntőnek, a „forradalom", a „forradalmiság" ugyanis a politikai beszéd állandó fordulataként mindenhol körülvett bennünket. Az 1567 oldalon megjelenő tudás, a legapróbb tényeket és értelmezési kísérleteket is számba vevő figyelem, a *tudományos komolyság* volt lenyűgöző. S váratlan volt, hogy Király István székfoglalójában egyetlen rendszeren belül szólt Adyról és Babitsról.

A székfoglaló lenyűgöző volt. A két költő egy-egy versét értelmezve felvillantotta a két életművet, a magyar modernitás első szakaszának esztétikai, költészettani és eszmetörténeti törekvéseit, a prelekció azonban (Király István definíciója szerint) döntően „strukturális" szövegértelmezés volt, jelezve az irodalomtudomány fordulatát, amelyik egyre inkább magát a szöveget tekintette, az ideologikumot valójában hátrébb vonta.

Nehezen és nem minden szorongás nélkül mentem el a megbeszélt találkozóra. A székfoglaló választott kereteit ugyanis nem éreztem meggyőzőnek, a Babitshoz kapcsolt értéktulajdonítást nem gondoltam eléggé indokoltnak, Babits verseinek és levelezésének kéziratait ismerve egyszerűsítőnek hittem az interpretációt, a forradalmiságot nem hittem olyan kategóriának, amelyik szükséges a két vers összehasonlító

értelmezéséhez. Elmondtam, amit gondoltam. Élesen előttem van a kép. Király István kinézett a szoba ablakán, majd hozzám fordult, s ennyit mondott: „Mindig csak lelkiismereted szerint ítélj!”

A doktori vizsgára 1972 májusában került sor. Előtte megkaptam a két opponens írásbeli véleményét. Mindkettő kitüntetően távlatos volt. Király tanár úr két és fél oldalt írt. A bírálat, melynek másolatát Katona Ferenc néhány hónapja küldte el nekem az MTA Kézirattárból a Király-hagyatékból, pontokba foglalta a disszertáció eredményeit. A szóbeli vizsga után Király István behívott a szobájába. A következőket mondta: az Irodalomtörténeti Intézetben keressem fel Bodnár Györgyöt, már vár, az Irodalomtörténeti füzetek sorozatban megjelenteti a disszertációt; jelentkezzem ösztöndíjas aspirantúrára a Tanszékre; s maradjunk személyes kapcsolatban.

1979 szeptemberében, akkor már a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola budapesti tagozatának tanszékvezetőjeként, a „Király Tanszék” havi értekezleteinek állandó meghívottjaként, kedves iskolám, a Könyves Kálmán Gimnázium óraadó tanáraként nehéz helyzetbe kerültem. 1978. augusztus 31-én, minden előzetes tájékoztatás nélkül, az azonnali bevezetés rendeletével megjelent az új I. osztályos gimnáziumi tankönyv. Egy ültömben elolvastam. Látnom kellett, új irodalomtudományi, oktatási és politikai kánon és új irodalmi diskurzusforma jelent meg. A közoktatás irányítói azonban figyelmen kívül hagyták azt az alapelvet, miszerint a tanításban minden változtatás csak a tanárok továbbképzése után történhet meg, a bevezetésre nem elég egyetlen éjszaka, hanem 4–5 éves tervezett és szervezett munka szükséges. Szeptember 1-én megírtam a véleményemet *Tudomány, tankönyv, iskola* címmel a Köznevelés számára, 2-án elvittem a szerkesztőségbe. A szerkesztő, Vati Papp Ferenc és az olvasószerkesztő, P. Kovács Imre elolvasták, bólogattak. Igazam van, mondták, megjelentetik, számoljak azonban vele, a fejemet veszik. De meg kell várniuk, amíg beérkezik egy dicsérő hozzászólás, akkor ugyanis egy ilyent és egy olyant hoznak majd. Az első támogató írás, egy Vácott tanító tanárnő reflexiója, *Amiről a feladatlapok beszélnek* címmel, 1979 decemberében jött. A két cikk együttes közlésére 1980. január 4-én került sor. A reflexióm másolatát megjelenés előtt elküldtem Király tanár úrnak. Biztos voltam ugyanis abban, ilyen horderejű döntésre csak az irodalomtudomány legfőbb tekintélyeinek együttes véleménye alapján kerülhetett sor, s nyilván Király tanár úr véleménye is benne van a tankönyv megjelentetésében. Megköszöntem pártfogását és segítségét, leírtam, meg kellett írnom a mellékelt cikket, nem csak azért, mert ez a véleményem, hanem azért, mert a tanárok fel vannak háborodva, s én

vagyok csak olyan helyzetben, hogy szavakba is foglalhatom, amit gondolok. Király István postafordultával válaszolt. Dicsérőleg emlegette „civil kurázsim”-at, s jelezte, ezután még inkább vár a havi megbeszélésekre. 1980 januárjában természetesen nem tudtam a tankönyv megjelenésének körülményeiről. Nem sejtettem, hogy egy nagyon értékes kötet tankönyvi alkalmatlanságáról írt kétflekkes szövegem része lesz a „tankönyvháború”-nak, az irodalomtudomány megújítását kívánó, frissen a tudományba belépő szakemberek és a már benne lévők konfrontációjának, amit a lassan elmúló politikai világ és az új ellenzéki törekvések harcaként is leírnak majd.

1983. január 1-jével a Tanszék munkatársa lettem. Két feladatot kaptam. Írjam meg *Az irodalomtanítás gyakorlata* című tankönyvet, ugyanis 1983-ban még az volt érvényben, amiből 1961-ben én készültem az államvizsgára. És szervezzem meg Babits Mihály műveinek kritikai kiadását. A magyar irodalmi modernitás szempontjából az Ady és a Babits kritikai kiadás együtt lesz fontos igazán – mondta a tanár úr. És működjünk együtt a Klaniczai Tibor vezette Irodalomtörténeti Intézettel, legyen ez az első közös munkánk!

A Tanszék – amennyire ez az adott körülmények között lehetséges volt – a tanítás és tanulás feltétlen és teljes szabadságát hirdető *humboldti egyetem-eszmény* szellemében működött. Király István két Nagy Gáspár verset, az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* és *A fiú naplójából* címűt leszámítva teljes és *feltétlen szabadság*ot biztosított. Azt tanítottunk, amit akartunk, azt hívtunk meg az óráinkra, akit fontosnak gondoltunk, olyan konferencián tartottunk előadást, amelyik aktuális érdeklődésünkhöz közel került. Mivel mindannyian foglakoztunk az 1880-as évektől számított modern magyar irodalom egy-egy központi kérdésével, ugyanakkor mindannyian értelmeztük magunknak a korszakot és folyamatosan az új irodalomtudományi fejleményeket, a Tanszék egyszerre jelentett személyes megismerési ambíciót és közös élményt. Szabolcsi Miklós akadémikus, József Attila monográfusa, Füst Milán és a világirodalom kutatója, a Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Szövetségének elnöke, nemzetközi konferenciák állandó részt vevője volt. Czine Mihály az egyetemes magyar nyelven születő irodalomnak, Móricz Zsigmond életművének és a népiesek szerző-együttesének volt a kutatója és előadója. Kenyeres Zoltán rendszerelvűen foglalkozott a Nyugat-korszak irodalmával, erőteljes volt a tudomány-elméleti kíváncsisága, 1983-ban Weöres Sándorról, 1998-ban Adyról írt monográfiát, foglalkozott értékelemzéssel; érdeklődése visszanyúlt

Bornemissza Péterig, Thuróczy Jánosig. Kocsis Rózsa Kassák, az avantgárd színház, majd Németh László írásait búvárlotta. Rónay László 1977-ben Kosztolányiról írt monográfiát, az első áttekintést. A könyvnek Király István és Rába György volt a lektora. A lektorok személye azt jelzi, abban az évtizedben, minden központi harangozás nélkül indult meg a Nyugat-korszak újraértelmezése, s ebben a munkában együtt vettek részt az értékrend visszaállítására kész, irodalomszemléletükben egymástól távol álló szakemberek. Koczkás Sándor az Ady kritikai kiadást gondozta, Bálint György és Radnóti Miklós életművét kutatta; a legfrissebb irodalom kritikusa volt, az Élet és Irodalom kritikai rovatát vezette, 1975-től a Magyar Írószövetség szakosztálytitkára, majd elnöke, aztán főtitkára lett. Tarján Tamás választása a drámaelmélet, színháztörténet és a kritika volt. Vasy Géza Illyés Gyula nemzedékétől a velünk születő irodalomig művelte az irodalomtörténetet. Fráter Zoltán Karinthy Frigyes, Osvát Ernő, Áprily Lajos és mások monográfusa, időnként a szépirodalom és tudományos kutatás határmezsgyéjén. Bárdos László költő és műfordító volt, erőteljes világirodalmi kitekintéssel dolgozott. Szabó B. István a lassan kultuszfilmekké lett alkotásokat értelmezte, elhívta az adott film rendezőjét, a hallgatók szabadon vitatkoztak vele és egymással, a rendezőtől egyes döntések indokait kérdezték.

Feltétlen szabadság érvényesült a tanszéki értekezleteken is. Minden hónap első szerdáján találkoztunk. Egy megjelent könyv vagy tanulmány volt a téma. Ha nem a Tanszék oktatója volt a szerző, Király István minden esetben meghívta a szöveg alkotóját, minden alkalommal volt egy bevezető, s ezt követte a megbeszélés, aminek a végén a szerző reflektált az elhangzottakra. Nem „szenvedő" emberek ültek itt, „akik szenvedéseikről egyetlen őszinte szót sem válthat[t]ak egymással, sem magukkal", ahogyan valaki írta. N. Pál József *A népi írókról szóló állásfoglalás és történeti-ideológiai háttere* című tanulmánynak például Koczkás Sándor volt az opponense, hozzászólt Czine Mihály és jómagam. Miután mindhárman, másként és másért, de egyformán nagy elismeréssel beszéltünk a munkáról, amelyik lényegében Király István (és Szabolcsi Miklós és Pándi Pál) központi gondolatának bírálata is volt, azt kérte, többen ne szóljanak hozzá, „nehogy Jóska a mennybe menjen". Ezután reflektált az elhangzottakra, ugyanezt tette a szerző is. És mindenki, némileg árnyaltabban, őrizte tovább eredeti álláspontját.

A tanszéki értekezleteken esett szó aktuális irodalmi, kulturális, tudományelméleti és társadalmi kérdésekről is. Király tanár úr beszélt az őt érintő problémákról is. Az 1983. novemberi tanszéki értekezleten például elmondta: azt követően, hogy az általa 1970 óta szerkesztett Szovjet Irodalomban megjelent Brezsnyev emlékiratának az a része, (melyben – ezt már én teszem hozzá – arról esett szó, miként nyerte meg a pártfőtitkár a II. világháborút az ukrán front 18. hadseregének politikai főcsoportfőnökeként), a szerkesztését társadalmi munkában végzi. A záró beszélgetéseken szóba került Aczél György, és a politikus körül forrongó világ, terítékre került a népiesek, köztük Czine Mihály iránti ellenszenve. A beszélgetés végén rendszerint mindenki eljutott a neki kedves témához. Szabolcsi Miklós felemlegette az általa elnökölt nemzetközi társaság valamelyik eseményét. Czine Mihály odaidézte az Erdélyben, a Felvidéken vagy másutt alakuló magyar irodalom aktuális problémáját. Rónay László csendesen figyelt. Legfeljebb egy-egy mondatot szúrt közbe. Tarján Tamás Tandori Dezsőnél kötött ki. Vasy Géza egy fiatal alkotó kötetproblémáját hozta. Szabó B. István, aki „másodállás"-ban volt a tanszék munkatársa, főállásban a Hungarofilm igazgatója, a *Megáll az idő* című film legfőbb mentora s az irodalompolitika egyik formálója-regisztrálója volt, a politikai gyakorlat döntéseit-kényszereit foglalta szavakba. Kenyeres Zoltán rendszerint visszakanyarította a kiindulóponthoz a lassan parttalanná váló beszélgetést.

Király tanár úr a korlátozás nélküli szabadság mellett *tudományos felelősség*gel szervezte az egyetemi munkát. A korszakra gondolva ambicionálta az expanzív és az intenzív teljességet. Ebben is, oktatói munkájában is a *minőség-elv* vezérelte. Előadásain a rendelkezésre álló 90 percben nagyon jól követhető gondolati ívet írt le, papír nélkül beszélt, a verseket majdnem minden esetben fejből idézte, ritkán volt nála verseskötet. Olyan precizitással szerkesztette meg előadásait, mint azt egyetemista koromban megtapasztaltam az irodalomtörténész Kéry Lászlónál, a nyelvész Benkő Lórándnál, a szlavista Kniezsa Istvánnál, a pszichológus Radnai Bélánál. Tanúja lehettem Egerben tartott előadásának is. Egyik „projekt"-megbeszélésünkre Egerbe menet-jövet, a hivatali gépkocsiban került sor. A beszélgetést körülbelül 20 km-re a várostól félbeszakítottuk, hogy „átgondolhassa" előadását. Mellette ültem, kinéztem az ablakon, próbáltam nem zavarni. A város érdeklődő gimnazistáinak, főiskolásainak és magyar szakos tanárainak tartott 90 perces előadásában az *Intés az őrzőkhöz* című könyvében megjelenített problémakört foglalta össze. Fejből elmondta a *Nótázó, vén bakák*at és az *Intés az őrzőkhöz* című verset. Nem deklamált, az értelmező-gondolkodó

ember attitűdjét hagyta érvényesülni. 1983 első félévében, öt perccel a szeminárium kezdete előtt, megkértem, engedje meg, hogy bemenjek az órájára. Éppen az angol szakosok csoportjával dolgozott. Ez a csoport volt egyetemista időmben is, az 1980-as években is a „sztár-csapat". Különlegesen válogatott fiatalok ültek a teremben. A *Nótázó, vén bakák* volt a beszélgetés tárgya. Emlékezetem szerint volt egy referátum s egy korreferátum, volt szikrázó nézet-csata, melyben a tanár úr az egyik résztvevő volt csupán; nem irányította a hozzászólókat, nem korlátozta a megszólalókat. Abból a társaságból ma az egyik diák akadémiai doktor, de az is lehet, hogy még ketten azok. Mivel Király István memóriája és koncentráció-képessége egyformán rendkívüli volt, a rövid zárszóban, jól emlékszem, a beszélgetés irányait rekapitulálta. A folyosón átfogta a vállamat, s áradozásomat félbeszakítva ennyit mondott: „Ha előbb szólsz, hogy jössz, jobban felkészültem volna!"

A *minőség-el*vet tartotta szem előtt a tanárképzésben is. Akkor már szó volt a tanárképző főiskolák megszüntetéséről, az egységes tanárképzésről, a tanárságra felkészítésben az általános pedagógia arányának növeléséről. Nem értett egyet ezzel a törekvéssel. Nagyon jó intézménynek tartotta a főiskolát, a 10–14 évesek tanítására felkészítő intézményt. „Sokat tudó" embereket kell itt képezni, írta. Az egyetemen azonban nem csak „sokat tudó" emberfők képzése a cél. Itt a képzés az oktatók és a hallgatók közös munkája, arra kell ösztönzést adjon, miként lehet a tudományt művelni, miként lehet gondolatokat „termelni", miként lehet és kell a gimnáziumi tanárnak a tudományban élni. Erre a szemléletre Sárospatakon, az életút-interjúban is sokszor feltűnő tanára, Harsányi István és tehetséggondozás-elmélete volt a példa, meg az Eötvös Collegium, amelynek jelmondata: „Szabadon szolgál a szellem." Mindent megtett azért, hogy ne következzék be a tanárképzés egységesítése, vagy ha bekövetkezik, az Eötvös Collegium szintjén következzék be. Elképzelhetetlennek tartotta az egyszakos tanárképzést. A tankönyvet tartotta „a legfontosabb könyv"-nek. A valamikori tanár, oktatásszervező, tankönyvíró munkált benne.

Király István egy-egy ítélete, esetleg általánosító minősítése ma már értelmezhetetlen. Egész tevékenysége, a magyar történelem nehéz periódusaiban mondott szavai kiválthatnak ellenérzést is. A korlátok között is érvényesített szabadságfelfogása, a humboldtiegyetem-eszmény és a minőség-elvhez való ragaszkodása, a tanszék kisnyilvánosságának mindennapi élete azonban példaértékű volt.

Elhangzott: A Király István 100 Tudományos Konferencián Sárospatakon 2021. október 15-én